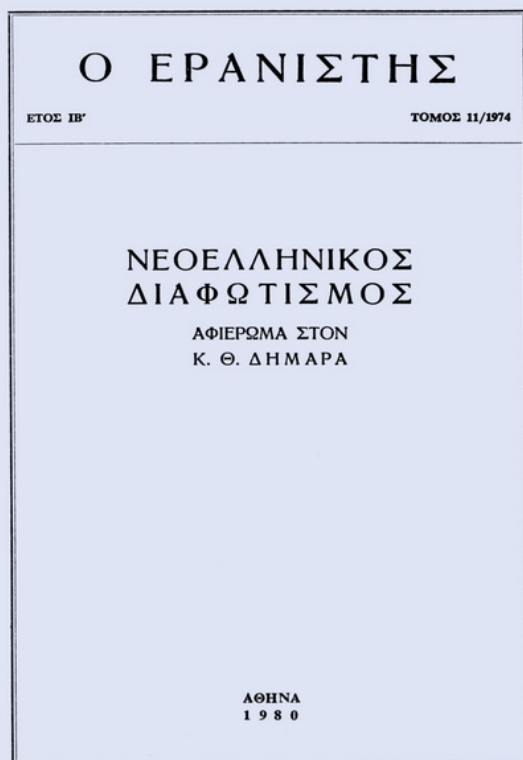

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

Η διαμάχη Π. Σούτσου – Κ. Ασώπιου (1853) και η ιστορική συγκυρία

Παναγιώτης Μουλλάς

doi: [10.12681/er.9392](https://doi.org/10.12681/er.9392)

Copyright © 2016, Παναγιώτης Μουλλάς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μουλλάς Π. (2016). Η διαμάχη Π. Σούτσου – Κ. Ασώπιου (1853) και η ιστορική συγκυρία. *The Gleaner*, 11, 139–150. <https://doi.org/10.12681/er.9392>

Η ΔΙΑΜΑΧΗ Π. ΣΟΥΤΣΟΥ - Κ. ΑΣΩΠΙΟΥ (1853) ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ

Υπάρχει, όλοι τὸ ξέρουμε, μιὰ χρονολογία ἀπὸ τὶς πιὸ σημαδιακές γιὰ τὰ νεώτερα γράμματά μας· εἶναι τὸ 1853, ἡ χρονιά στὴν ὁποία προσγράφονται ἡ «Νέα Σχολή» τοῦ Π. Σούτσου καὶ τὰ «Σούτσεια» Ἀσώπιου¹.

Περιγραφικὰ, εἴμαστε βέβαιοι μὲς στὴν περιοχὴ τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, ἀφοῦ τὸ ἓνα βιβλίον ἀπορρέει ἀπὸ τὸ ἄλλο σὰν ἀπάντηση σὲ μιὰ πρόκληση. Καὶ εἴμαστε, κυρίως, μὲς στὸ πεδίο βολῆς τοῦ θυμικοῦ· ἐκεῖ ὅπου ἡ γραφὴ ξακαθαρίζει προσωπικούς λογαριασμούς, ἐκτονώνει ἐμπάθειες ἢ φανερώνει τραυματικές εὐθιξίες. Ἐξάλλου ὀλόκληρη ἡ ἕκτη δεκαετία τοῦ αἰώνα — γιὰ νὰ μείνουμε μόνο σ' αὐτὴν — πιστοποιεῖ μιὰν αὐξημένη ἐπιθετικότητα : οἱ προσωπικὲς ἀντιδικίες συντονίζονται μὲ τοὺς συλλογικούς τρανταγμούς. Ἔτσι ὁ Ράλλειος διαγωνισμὸς γίνεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑνὸς στίβου ἀδιάκοπων προστριβῶν. Λόγιοι καθὼς ὁ Ἡλίας Σταθόπουλος, ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος, ὁ Γ. Χρυσοβέργης, ὁ Δ. Βερναρδάκης κ.ἄ. δίνουν ἀπτά τεκμήρια τῆς ἐριστικῆς τους διάθεσης. Δυὸ Ἑπτανήσιοι, ὁ Σπ. Ζαμπέλιος καὶ ὁ Πολυλάς, συζητοῦν κι' αὐτοὶ γιὰ τὸ σολωμικὸ φαινόμενο μὲ φανερό ἐκνευρισμὸ καὶ ἀδιαλλαξία.

Ἔχουμε λοιπὸν νὰ προσγράψουμε καὶ τὴν διαμάχη Σούτσου - Ἀσώπιου σὲ μιὰ γενικότερη ἔνταση ποῦ ἐκδηλώνεται, λίγο ἢ πολὺ, μὲ ταυτόσημες ἐπιθετικὲς συμπεριφορές; Ἀσφαλῶς, ὁ δρόμος τοῦ «ψυχολογισμοῦ» δὲν θὰ μᾶς πῆγαινε μακριά· θὰ σταματούσαμε κι' ἐδῶ στὰ ἐπιφαινόμενα ἀντὶ νὰ προσεγγίσουμε τὶς αἰτίες. Γιατί, ἂν ἡ «Νέα Σχολή» καὶ τὰ «Σούτσεια» σημάδευουν μιὰ καίρια στιγμή τῶν γραμμάτων

1. Θυμίζω πὼς τὰ «Σούτσεια», μολοντὶ χρονολογημένα τὸ 1853, κυκλοφόρησαν ἀνώνυμα τὸ 1854 καὶ πὼς θεωρήθησαν ἐπίσης ἔργο συλλογικὸ, ἀκόμα καὶ ἔργο τοῦ Φ. Ἰωάννου : Γ.Χ.[ρυσοβέργη], *Τὸ ἐπιδόρπιον τοῦ γραμματοφάγου ἢ ὁ*

αὐτόβλητος Σουτσοκροῦστης, Ἐν Ἀθήναις 1855, σ. 19. Στὸν πρόλογόν τους γίνεται λόγος γιὰ «συντάκτας». Ὅπως ποτε, ἡ ἀπόδοσή τους στὸν Κ. Ἀσώπιον, τὸν κύριον ἂν ὄχι καὶ μοναδικὸ δημιουργὸν τους, δὲν εἶναι κάτι ποῦ μπορεῖ νὰ προκαλεῖ δισταγμούς.

μας, τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ δοῦμε ἀπὸ ποῦ ἀντλοῦν τὴν δυναμικὴ τους, κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθῆκες δημιουργοῦνται, πῶς ἀνταποκρίνονται στὰ συγκεκριμένα αἰτήματα τῆς ἐποχῆς καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ποιοὶ εἶναι οἱ βαθύτεροι ὑπερατομικοὶ στόχοι τους. Σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα οἱ παρακάτω γραμμὲς ἐπιχειροῦν ν' ἀπαντήσουν.

“Ὅσοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ κάπως συστηματικότερα μὲ τὸν ἑλληνικὸ 19ο αἰώνα ἀσφαλῶς δὲν ἀγνοοῦν τὴν τομὴ ποῦ διαγράφεται καθαρὰ γύρω στὰ 1850. Εἶναι ἡ στιγμή μιᾶς ἐξόρμησης. Λανσarisμένη ἀπὸ τὸν Κωλέττη στὰ 1844, ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα βγαίνει ἀπὸ ἓνα κλίμα πολλαπλῶν πιέσεων ποῦ ἐπιβάλλουν τὴν τακτικὴ τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ: «Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ κατὰ τῆς ἐξουσίας δυσαρέσκεια, ἀναφλεγόμενη ἀναφανδὸν καὶ ὑπὸ τῶν ξένων, ἦτο γενικὴ, ἡ δὲ κυβέρνησις ἐφοβεῖτο μὴ ἀναφῶσι γενικώτεραι ταραχαί, ὑπεκινήθη ἡ μεγάλη ἰδέα, ὅπως ἠλεκτρισθῇ ὁ λαὸς καὶ ἀντιπερισπώμενος μετατρέψῃ τὴν προσοχὴν ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μεγαλεῖον τῆς πατρίδος»². “Ὅπως καὶ νᾶχουν τὰ πράγματα, ὁ ἀντιπερισπασμὸς αὐτὸς διασταυρῶνεται στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ μ' ἓνα σύνολο ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων ἀποφασιστικῆς σημασίας: ψήφισμα «περὶ ἑτεροχθόνων» (1844), ἐξεγέρσεις τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Μεσσηνίας (1846 - 1847), εὐρωπαϊκὲς ἐπαναστάσεις (1848), Παρικερικὰ (1850), Κριμαϊκὸς πόλεμος. Ἡ καμπύλη τῶν ἐντάσεων ἀνεβαίνει ὀλοένα.

Σ' ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο, τὰ γεγονότα ὀξύνουν τὸ πρόβλημα τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ καὶ ἀποκορυφῶνουν τὴν ἰδεολογικὴ ἔξαψη. “Ἐχουμε νὰ κάνουμε, ὄλο καὶ περισσότερο, μ' αὐτὸ ποῦ ὁ Δημαρχῆς ὀνόμασε «ἐθνικὸ οἷδημα»: συναισθηματικὴ ἔξαρση, πολεμόχαρος οἷστρος, προφητισμός³. Λίγο μετὰ τὸ 1850, ἡ ρωσικὴ ἐπιρροὴ συμβαδίζει μὲ φαινόμενα θρησκευτικοῦ μεσσιανισμοῦ (Παπουλάκος) ἢ μὲ ἐκδηλώσεις μισαλλόδοξης σκλήρυνσης (δίκες Θ. Καΐρη, Κίγκ, Μακρυγιάννη). Οἱ πρῶτες ρωσο-τουρκικὲς συγκρούσεις δυναμώνουν ἀκόμα περισσότερο τὸ πνεῦμα τοῦ ἀγαθαγγελισμοῦ. Ὁ τόνος ἀνεβαίνει ὀλοένα, γιὰ νὰ γίνῃ θριαμβευτικὴ ἰαχὴ ὅταν, στὴν 400ῃ ἐπέτειο τῆς Ἄλωσης, οἱ εἰδήσεις ἔρχονται ἐλπιδοφόρες: «Ἰδοὺ ἀνατέλλει σήμερον ἡ Εἰκοστὴ Ἐνάτη Μαΐου τοῦ 1853 Σωτηρίου ἔτους, ἡμέρα προαγγελλομένη ἐν ταῖς Γραφαῖς καὶ ἐν ταῖς Προφητείαις, καὶ τοσοῦτον ἐπιποθουμένη παρὰ τῶν προπατόρων ἡμῶν!... Καὶ ἰδοὺ, ὦ τοῦ θαυματουργοῦντος Θεοῦ! οἱ βα-

2. Ν. Δραχούμη, Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, τ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1879, σσ. 162 - 163.

3. Ποιητὰ τοῦ 19^{ου} αἰώνα, Ἐπιμέλεια Κ.Θ. Δημαρχῆ, ΒΒ ἀρ. 12, Ἀθήναι [1954], σ. κε'.

πτισθέντες παρὰ τῶν Ἑλλήνων παῖδες τῆς Ἑλληνικῆς πεσοῦσης Αὐτοκρατορίας, οἱ μεγαλοδύναμοι Ρῶσσοι καταβαίνουνσιν ἀνά μυριάδας ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως καὶ τρέχουσι πρὸς ἀποδιώξιν τῶν Ὀθωμανῶν, κυροῦντες τὰς Γραφὰς καὶ τὰς Προφητείας!»⁴.

Μέσα σὲ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα, τί θέση μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ φωνὴ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ στοχασμοῦ; Τὸ θυμικὸ ἐπιβάλλει ἀπόλυτα τὰ δικαιώματά του. Ὁ λόγος — ἡχηρὴ ρητορεία, ἀκόμα καὶ ὑποκατάστατο μιᾶς ἱστορικῆς ἀδύνατης πράξης — καλύπτει, σὲ τεράστιο ποσοστὸ, λειτουργίαι ἐκτόνωσης. Εἶναι ἡ καλύτερη στιγμή γιὰ ν' ἀνθίσει ὁ ἀρχαϊσμός: ἡ ρήξις ἀνάμεσα στὶς λέξεις καὶ στὰ πράγματα, ἀνάμεσα στὰ σημαίνοντα καὶ στὰ σημαινόμενα, δημιουργεῖ ἰδεώδεις συνθῆκες γιὰ τὴν ἐπιβολὴ μιᾶς πλαστῆς γλώσσας. Ἐνα νέο ἰδεολογικὸ σύστημα οἰκοδομεῖται. Γι' αὐτὸ ὅμως πρέπει νὰ γίνουν καινούργιες συνθέσεις καὶ ἱεραρχήσεις, νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ νέα ἰσορροπία καί, κυρίως, νὰ ἐξουδετερωθεῖ ὅ,τι θὰ μπορούσε ἀκόμα νὰ προβάλει ἀντίσταση. Σὲ μιὰ τέτοια σταυροφορία ἐπιδίδεται, στὴν κατάλληλη ὥρα, καὶ ὁ Παναγιώτης Σοῦτσος.

Ἀπὸ τὸ 1851 κιόλας, οἱ στόχοι τοῦ φαναριώτη ποιητῆ γίνονται σαφεῖς. «Ὅ,τι χρειάζεται τώρα εἶναι ὄχι μόνον νὰ φανεῖ πῶς «ἡ τῶν Σούτσων σχολὴ ἐπιρρωσθεῖσα παρὰ τῶν δύο Ραγκαβῶν τοῦ Καρασούτσου τοῦ Σκυλίτσου τοῦ Ὀρφανίδου τοῦ Τανταλίδου καὶ τοῦ Ζαλακώστου» ἀποδείχτηκε ἀνώτερη ἀπὸ τὴν σχολὴ «τοῦ Σολομοῦ καὶ Τρικούπου καὶ ἄλλων»⁵, μὰ καὶ νὰ καταγγεληθεῖ ὁ κύριος ἔνοχος ἐνὸς γλωσσικοῦ συστήματος ποὺ ὀδήγησε σὲ ἀποτυχία: «Ὁ Ἀδάμαντιος Κοραῆς καὶ τοὶ ἀναδειχθεῖς ἀνὴρ πολυμαθέστατος καὶ κριτικὸς ἐμβριθέστατος, ἡπατήθη περὶ τὴν νομοθεσίαν τῆς γλώσσας ἡμῶν»⁶. Ὡστόσο, μιὰ τέτοια ἀποτυχία δὲν εἶναι μόνον ὑπόθεση τοῦ παρελθόντος. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ κοραϊκοῦ συστήματος ἐπιζοῦν ἀκόμα καὶ συνεχίζουν νὰ δροῦν μέσα στοὺς κόλπους τοῦ Πανεπιστημίου: Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, Θεόκλητος Φαρμακίδης, Φίλιππος Ἰωάννου, Θεόδωρος Μανούσης. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὁμάδα ποὺ πρέπει κυρίως νὰ καταπολεμηθεῖ, γιατί «οὗτ' ἐκάνονισε γλῶσσαν Ἑλληνικὴν ἅμα, καὶ παρὰ τῶν πολλῶν ἐννοουμένην, οὔτε ὕφος λόγου ἐμόρφωσε, καὶ πολὺν παρέλαβε συρφετὸν φρασεολογίας Γαλλικῆς καὶ Γερμανικῆς»⁷.

4. Π. Σούτσου, *Ἡ Εἰκοστὴ Ἐννάτη* [sic] *Μαΐου*, ἐφ. Αἰών, ἀρ. 1361, 29 Μαΐου 1853.

5. Π. Σούτσου, *Τὰ Ἄπαντα*, τ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1851, σ. ιβ'.

6. *Αὐτ.*, σ. ια'.

7. *Αὐτ.*, σ. ιβ'.

Όταν γράφονται οι γραμμές αυτές, δὲν ὑπάρχει ἀκόμα τὸ θεσμικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο θὰ μεθοδευτεῖ, κάτω ἀπὸ τὸν πανεπιστημιακὸ ἔλεγχο, ἡ ποιητικὴ παραγωγή· ἐννοῶ τὸν διαγωνισμὸ τοῦ Ἀμβρόσιου Ράλλη. Σὲ λίγο ὅμως τὰ πράγματα ἀλλάζουν· καινούργιες ἐντάσεις παρουσιάζονται. Ἄν ἡ ἐναρξὴ τοῦ Ραλλείου (20 Μαΐου 1851) δὲν προκαλεῖ ἰδιαίτερες ἀντιδράσεις ὅταν, μὲ εἰσηγητὴ τὸν Ἄ. Ρ. Ραγκαβῆ, βραβεύεται τὸ «Μεσολόγγιον» τοῦ Γ. Ζαλοκώστα καὶ ἐπαινεῖται ὁ «Στράτις Καλοπίχειρος» τοῦ Στ. Κουμνούδη, ἡ θύελλα ξεσπᾷ τὴν δευτέρα χρονιά· κανένα ἀπὸ τὰ δυὸ ἐπικρατέστερα ἔργα («Τὸ στόμιον τῆς Πρεβέζης» τοῦ Γ. Ζαλοκώστα καὶ «Ἡ Εὐφροσύνη» τοῦ Γ. Μαυρογιάννη) δὲν κρίνεται ἄξιο τοῦ βραβείου. Μέσα στὴ γενικὴ ἀπογοήτευση, ὁ εἰσηγητὴς Φ. Ἰωάννου καὶ οἱ πανεπιστημιακοὶ κριτὲς στὸ σύνολό τους δέχονται ὀργισμένες ἐπιθέσεις τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου. Ὁ Ράλλης ἀναγκάζεται νὰ παρέμβει. Μ' ἓνα γράμμα του πρὸς τὸν πρῶταν Ἰ. Πήλληκα (Τεργέστη, 5/17 Ἰουνίου 1852), ὅπου ἐπικροτεῖ τὴν ἀπόφαση τῆς ἐπιτροπῆς, δείχνει πὼς ἐννοεῖ νὰ μείνει ὁ κύριος ρυθμιστὴς τοῦ θεσμοῦ του. Κάτι περισσότερο· μὲ τὸ γράμμα του αὐτὸ διατυπώνει καθαρὰ τὶς ἀρχαιστικὰς του προτιμήσεις, ὅταν, ἐξηγώντας τοὺς σκοποὺς τῆς ἀγωνοθεσίας του, ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ κινήσει «τὴν φιλοτιμίαν τῶν ἐνδιάθετον τὸ ποιητικὸν ἐχόντων εἰς τὸ νὰ μελετήσωσι τὴν γλῶσσαν ἡμῶν τὴν πάτριον καλῶς» κ' ἔτσι νὰ ψάλουν τὶς ἐμπνεύσεις τους «ἐν γλώσσῃ κανονικῇ καὶ ἐν ἀρμονίᾳ». Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀποδέκτης τοῦ γράμματος, Ἐπτανήσιος, ἔχει δεσμοὺς καὶ μὲ τὴν κοραϊκὴν παράδοση, εἶναι ἄλλο τόσο χαρακτηριστικόν. Ὁ Πήλληκας, πάντως, εἶναι ὁ πρῶτος πρὸς τὴν ἀντιδράσει στὴν προειδοποίησιν τοῦ ἀγωνοθέτη. «Όταν, τρεῖς μῆνες ἀργότερα, στὸν πρυτανικὸν του ἀπολογισμὸν, θὰ διαβάσει δημόσια τὸ μήνυμα τοῦ Ράλλη, δὲν θὰ τὸ ἀφήσει ἀναπάντητο· ἡ γλωσσικὴ προσπάθεια τοῦ Κοραῆ θὰ ἐξαρθεῖ ἰδιαίτερα· ἡ κλίση τοῦ κοινοῦ γιὰ ἓνα ποίημα (ἀπλὸν) θὰ τονισθεῖ· «εἰς νέαν ποίησιν ἀρχαιολογικὸν ἔνδυμα λέξεων καὶ φράσεων φαίνεται ἀντιφατικόν»⁸.

Αὐτὸ τὸ «ἀντιφατικόν» βρίσκεται ὡστόσο στὴν ἡμερησίαν διάταξιν καὶ θὰ σημαδέψει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ φιλολογικὰ γεγονότα τοῦ 1853.

8. Λόγοι ἐκφωνηθέντες τὴν 28 Σεπτεμβρίου 1852 ὑπὸ τοῦ πρώην πρυτάνεως Σπυρίδωνος Πήλληκα παραδίδοντος τὴν πρυτανείαν τοῦ Ὁθωμανοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Περ. Ἀργυροπούλου διαδε-

χομένου αὐτήν, Ἐν Ἀθήναις 1853, σ. 14. Τὸ γράμμα τοῦ Ράλλη δημοσιεύεται αὐτ., σσ. 11-13· πρβλ. καὶ Ἰ. Πανταζίδου, Χρονικὸν τῆς πρώτης πεντηκονταετίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου, Ἀθήνησι 1889, σσ. 130-132,

Ἡ ἀφορμὴ δίνεται πάλι ἀπὸ τὸν Ράλλειο. Εἰσηγητὴς γιὰ δευτέρη φορά, ὁ Ἄ. Ρ. Ραγκαβῆς ἐπισημαίνει (25 Μαρτίου 1853) τὸ παράδοξο ποῦ παρατηρήθηκε καὶ στὰ προηγούμενα χρόνια τοῦ διαγωνισμοῦ : ἀπὸ τὰ δυὸ ἐπικρατέστερα καὶ «κατ' ἀξίαν ἴσα» ποιήματα, τὸ ἓνα («Ἀρματωλοὶ καὶ Κλέπται») τοῦ Γ. Ζαλοκώστα) εἶναι γραμμένο στὴν καθαρεύουσα καὶ τὸ ἄλλο («Κόριννα καὶ Πίνδαρος») τοῦ Γ. Τερτσέτη) στὴν δημοτικὴ. Ἄλλὰ τώρα πιά, ὕστερα ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Ράλλη, δὲν μένει περιθώριο γιὰ δισταγμούς : τὸ βραβεῖο τιμᾷ τὴν καθαρεύουσα τοῦ Ζαλοκώστα. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ραγκαβῆ εἶναι χαρακτηριστικὴ : «Καὶ ἔχει μὲν ἡ δημώδης γλῶσσα, ὡς πᾶσα δημώδης γλῶσσα, τὴν χάριν τῆς. Ἄλλὰ παρ' ἡμῖν πρόκειται, καὶ ἤρχισε, καὶ εὐοδούμενος προχωρεῖ, σπουδαῖος ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν ἀγών, ἡ μετὰ τῆς ἀνορθώσεως τῆς κοινῆς ἐθνικότητος ἀνόρθωσις τῆς ἐπ' αἰώνων βαρβαρότητος καταρροῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει αἱ δυνάμεις ἡμῶν οὐχὶ νὰ κατακερματίζονται εἰς διαλέκτων εἰδικὰς ἀναπτύξεις, ἀλλὰ νὰ συμπυκνῶνται εἰς τῆς Πανελληνίου γλώσσης τὴν ἀξιοπρεπῆ διάπλασιν. Οὐδεμία δὲ περίστασις δύναται τοσοῦτον ν' ἀναγκαιώσῃ αὐτήν, ὡς ἂν τις μέγας ἀναδειχθῆ ποιητῆς, γράψας ἐν τῇ δημώδει ἢ ἐν ἡτιμιδήποτε διαλέκτῳ, διότι ἡ λύρα αὐτοῦ θέλει ἀμέσως δώσει τὴν ροπήν εἰς τὴν πλάστιγγα. Ἡ Ὀμηρικὴ γλῶσσα ἔζησεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἑκατονταετηρίδας, μόνον διότι ἐπροστατεύετο ἀπὸ τὴν σκιάν τοῦ Ὀμήρου. Τόσον δ' εὐχερεστέρα εἶναι ἡ χρῆσις τῆς δημώδους γλώσσης παρὰ ἡ τῆς καθαρᾶς, ἥς ἡ ἐντελής ἄσκησις ἐμβριθεῖς ἀπαιτεῖ φιλολογικὰς σπουδὰς, καὶ πολλὰς ἔχει ἀκάνθας, ὥστε ἡ τῆς πρώτης ἐμψύχωσις θέλει ἐπιφέρει τῆς δευτέρας ἂν ὅχι τὴν καταστροφὴν, ἀλλὰ βεβαίως τὴν ὀπισθοδρομήσιν»⁹.

Τέσσερις μέρες ἀργότερα, στὶς 29 Μαρτίου 1853, ὁ Τερτσέτης ἀντεπιτίθεται ἀπαγγέλλοντας στὴν Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς τὸ ἀδικημένο ποιήμα του καὶ ἀπαντώντας εἰρωνικὰ στὴν κρίση τοῦ Ραγκαβῆ¹⁰. Οἱ ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες δίνουν πλατιά δημοσιότητα στὶς γλωσσικὲς καὶ προσωπικὲς ἀντιδικίες τοῦ Ραλλείου. Ἡ φιλολογικὴ ζωὴ κρυσταλλώνεται ὅλο καὶ περισσότερο γύρω ἀπὸ τὸν ποιητικὸ θεσμό. Ἐνα ἄρθρο τοῦ «Αἰῶνος» μιᾷ κιάλας γιὰ δυὸ σχολές, τὴν Δημοτικὴν, καὶ τὴν Γραμ-

9. Ὁ ποιητικὸς ἀγὼν τοῦ 1853, [Ἐν Ἀθήναις 1853], σσ. 13 - 14 [= «Πανδώρα» 4 (1853 - 1854) 22].

10. [Γ. Τερτσέτη], *Λόγος τῆς*

25 Μαρτίου 1855. Οἱ Γάμοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Κόριννα καὶ Πίνδαρος. Ἐκδίδονται ὑπὸ Χ.Ν. Φιλαδέλφως, Ἐν Ἀθήναις, 1856, σ. 69 κέ.

μακτική, πού συγκρούονται μὲς στὰ πλαίσια τοῦ διαγωνισμοῦ¹¹ : κι' ἐδῶ βρίσκεται, πιστεύω, τὸ κύριο ἐρέθισμα πού κάνει τὸν Π. Σοῦτσο νὰ μπεῖ δυναμικὰ στὸ προσκήνιο καὶ νὰ διεκδικήσῃ ὡς σχολάρχης τὰ δικαιώματά του.

Πρώτη του ἀντίδραση, τὸ ἄρθρο «Φιλολογία» πού δημοσιεύεται στὸν «Αἰῶνα» τῆς 15 Ἀπριλίου 1853 μὲ τὴν παρὰπλανητικὴ ὑπογραφή «Ἐξ Ἑρμουπόλευς 5 Ἀπριλίου Ι.Σ.»¹². Στὸ μέτρο ὅπου οἱ διαγωνισμοὶ ἀποβαίνουν τὸ ἐπίκεντρο τῆς φιλολογικῆς ζωῆς καθιερώνοντας νέες ἀξίες, ἡ ὀργή τοῦ Σοῦτσο ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἴδια ἔνταξη ἀπέναντι σὲ κριτὲς καὶ κρινομένους. Ἔτσι ὁ Ζαλοκώστας ἐπικρίνεται γιὰ τοὺς δυσκολονόητους στίχους του καὶ γιὰ τὰ συντακτικὰ του λάθη. Ὁ Τερτσέτης κατηγορεῖται γιὰ τὴ γλώσσα του : «Ὁ Πίνδαρος ὀμιλεῖ σήμερον τὴν πτωχὴν γλῶσσαν τοῦ Τερτσέτου, τοῦ Σολομοῦ καὶ τοῦ Τρικούπη!» Ἐξάλλου, κατὰ τὸν Σοῦτσο, εἶναι «ἀνοίκειον» στοὺς Ἑπτανήσιους, κατόχους μιᾶς «πτωχῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου», νὰ ζητοῦν τὴν ἐπιβολὴ τῆς «ἐπὶ τῆς γλώσσης τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων». Ὅσο γιὰ τὸν Ράλλη, εἶναι κι' αὐτὸς ἀξιοκατάκριτος : στὸ γράμμα του πρὸς τὸν Πήλληκα ἰσχυρίστηκε πὼς ἡ ἑλληνικὴ ποίηση καθυστέρησε σὲ σχέση μὲ τὴν πρόζα, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι «οἱ μουσοποιοὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος [= οἱ ἀδελφοὶ Σοῦτσοι] ἀνύψωσαν τὴν γλῶσσαν, προτερήσαντες τῶν πεζογράφων, καὶ τὴν ἐπλησίασαν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ἐξελάσαντες τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ τὰ ἀάπο», τὰ ἀάπο» μετ' αἰτιατικῆς, τὰ «μᾶς» ἀντὶ τοῦ ἡμῶν... Αὐτοὶ ἔβαλον εἰς χρῆσιν μετοχάς, ἀπαρέμματα, προθέσεις, συνδέσμους, νέας λέξεις, ἐπίθετα ὠραῖα καὶ φράσις Ἑλληνικὴν μετὰ εἰκόνων καὶ ἰδεῶν ὑψηλῶν». Ὁ Ἀσώπιος, μολονότι ξένος πρὸς τὸν Ράλλη, κατηγορεῖται ἄλλη μιὰ φορὰ γιὰ γαλλισμούς : «Ποῖοι Γαλλισμοὶ!... Ποία δυστυχία Κύριε Ἀσώπιε! οὕτως ἐμελέτησας τοὺς Ἕλληνας Ποιητὰς καὶ Συγγραφεῖς, ὥστε οὐδεμίαν φράσιν ἑλληνικὴν διέσωσας εἰς τὴν μνήμην;» Τέλος, οἱ κριτὲς τοῦ Ραλλεῖου ἐλέγχονται ὡς ἀναρμόδιοι : «Ἀλλὰ οἱ δικασταὶ τοῦ συναγωνισμοῦ

11. Ὁ ποιητικὸς ἀγὼν, ἐφ. «Αἰῶν», ἀρ. 1346,, 4 Ἀπριλίου 1853.

12. «Ι.Σ. ἡ μᾶλλον Π.Σ.», παρὰ τῆρεῖ ὁ Τερτσέτης λίγες μέρες ἀργότερα : Λόγος γιὰ τὴν γλῶσσαν, «Ἑπτανησιακὰ Φύλλα» ἀρ. 5, Δεκ. 1957, σ. 130 κέ. [= Ντίνου Κονόμου, Γεώργιος Τερτσέτης, Ἀνέκδοτα Κείμενα,

Ἀθῆναι 1959, σ. 81 κέ., καὶ Γεωργίου Τερτσέτη, Ἀνέκδοτοι Λόγοι, Ἀθῆνα 1969, σ. 209 κέ.]. Ἐπίσης καὶ ὁ Ἀσώπιος δὲν φαίνεται ν' ἀμφιβάλλει ποῖος εἶναι «ὁ ἐν Ἑρμουπόλει δῆθεν ὑποτιθέμενος κύριος Ι.Σ.» : Τὰ Σοῦτσεια, Ἐν Ἀθήναις 1853, σ. 3 κέ.

έχουσι λεπτότητα άκοής; ούχι δυστυχώς· οί πλείστοι είσι λογιώτατοι ξηροί και καταφρονηταί τής ποιήσεως. Άλλέως στιχουργούσιν οί άρχηγοί τής σχολής του Έλληνικού ύφους οί δύο άδελφοί Σουτσου).

Ώστόσο ή επίθεση του Π. Σούτσου βρίσκεται ακόμα στην άρχή της. Μερικές μέρες άργότερα, ένα νέο του άρθρο στον «Αϊών», έπώνυμο αυτή τή φορά, έμφανίζεται σαν προάγγελος τής «Νέας Σχολής». Πρόκειται για άρθρο - μαυφέστο· ο Κοραΐης, ο Άσώπιος και ο Ίωάννου δέχονται ακόμα μιá φορά τά πυρά του σχολάρχη¹³. Όταν ή έφημερίδα «Έλπις» τόν προκαλεί να χρησιμοποιήσει, αν μπορεί, άπαρέμφοτα και μονολεκτικούς μέλλοντες, ο Σούτσος δέν διστάζει να παραθέσει άρχαίστικους στίχους του, περήφανος για τó άποτέλεσμα : «Άπαντες οί φθόγγοι είσιν Έλληνικοί, ούδεις δέ διαφαίνεται δυσειδής Κοραϊσμός, ή ούδεμία δια γύψου άπομίμησις φραγκική τών καλλωπισμάτων του Παρθενώνος και τής Καρυάτιδος»¹⁴.

Βρισκόμαστε στο άποκορύφωμα μιás έθνικιστικής και θρησκευτικής έξαρσης ύπου, με τήν έναρξη τών ρωσο-τουρκικών έχθροπραξιών, τó μέλλον τής Μεγάλης Ίδέας προσιωνίζεται λαμπρό. Ο ήρος («έλληνο-χριστιανικός») έχει κιόλας δημιουργηθεΐ· ή «ένότητα» άποτελεΐ τó θέ-μέλιο τής νέας ιδεολογίας· τήν ίδια στιγμή, ο Κ. Παπαρηγόπουλος παρουσιάζει τήν πρώτη μορφή τής Ίστορίας του¹⁵. Δέν είναι λοιπόν παράξενο πού, μέσα σε μιá τέτοια άτμόσφαιρα, ή «Νέα Σχολή» παίρνει έναν τόνο δογματικό και άμετάκλητο. Τó μήνυμά της διατυπωμένο με κανόνες : «Η γλώσσα αρχαίων Έλλήνων και ήμών τών νεωτέρων έσεται μιá και ή αυτή· ή Γραμματική εκείνων και ήμών έσεται μιá και ή αυτή¹⁶. Έτσι ή «νεογραφική» τών Κοραΐ, Κ. Άσώπιου, Θ. Φαρμακίδη, Θ.

13. Π. Σούτσου, Σχολή νέα του πεζού λόγου ή Ανάστασις τής γλώσσης τών προγόνων έννοουμένης υπό πάντων, έφ. «Αϊών», άρ. 1354, 6 Μαΐου 1853. Στο τέλος του άρθρου : «Τή 30 Άπριλίου, Άθήνησι».

14. «Αϊών», άρ. 1358, 20 Μαΐου 1853.

15. Για όλα αυτά, βλ. κυρίως τις έργασίες του Κ.Θ. Δημαρχά : Έλληνοχριστιανικός, έφ. «Τό Βήμα», 13 Ίουλίου 1962 [= «Νέα Έστία» 72 (1962) 1109 - 1110], Κοσταντίνος Παπαρηγόπουλος, Ίστορία του Έλληνικού Έθνους [Η πρώτη μορφή :

1853], Άθήνα 1970, σ. 10 κέ., «Τής μεγάλης ταύτης ιδέας» (άνάτυπο από τó περ. «Ίατρολογοτεχνική Στέγη», Άνοιξη 1970, σσ. 35 - 41), *L'élan vers l'unité nationale dans le romantisme grec* (άνάτυπο από τόν τόμο «Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus», Μόναχο 1971, σσ. 120 - 126).

16. Π. Σούτσου, Νέα Σχολή του γραφομένου λόγου ή Ανάστασις τής αρχαίας ελληνικής γλώσσης έννοουμένης υπό πάντων. Έν Άθήναις 1853, σ. 5.

Μανούση και Φ. Ίωάννου επικρίνεται ξανά: ή πολεμική κατά τῶν ξενισμῶν πού μολύνουν τήν γλωσσική καθαρότητα γίνεται σφοδρότερη: ή καταδίκη τοῦ «μακαρονικοῦ ὕφους» τοῦ Ἀσώπιου εἶναι ὀριστική¹⁷. "Ὅσο γιά τήν νεοελληνική ποίηση, χρειάζεται νά ἱεραρχηθεῖ κι' αὐτή μέ κριτήρια φαναριώτικα καί ἀρχαϊστικά, σέ ἀντίθεση μέ τίς ὑποχωρήσεις πού σημειώνονται στά πλαίσια τοῦ Ραλλείου. "Ἄν ή «Κόριννα καί Πίνδαρος» τοῦ Τερτσέτη καταδικάζεται καί πάλι γιά τή δημοτική της, ή «Τουρκομάχος Ἑλλάς» προβάλλεται σάν πρότυπο ποιητικοῦ λόγου, «καλλιλογίας κωνῶν»¹⁸. "Ἄν ἀπό τοὺς πεθαμένους ποιητές ἀξίζουν μόνο οἱ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος καί Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός, ἀπό τοὺς ζωντανούς διακρίνονται — ἐκτός, ἐννοεῖται, ἀπό τοὺς ἀδελφούς Σούτσους — οἱ Ἰάκωβος καί Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, Ζαμπέλιος, Καρασούτσας, Ὀρφανίδης, Σκυλίτσης, Τανταλίδης, Ζαλοκώστας, Καρύδης καί Παράσχος¹⁹.

"Ἐχουμε νά κάνουμε μ' ἓνα στενὸ πνεῦμα κάστας ὅπου τὸ πρόβλημα εἶναι, προπάντων, νά ἐξαρθεῖ ὁ ἡγετικὸς ρόλος τῶν Φαναριωτῶν σέ μιὰ κρίσιμη γιά τήν ἑλληνική ἱστορία στιγμή; Χωρὶς ἀμφιβολία. Ἀπὸ τήν ἀποψη αὐτή, ὁ Π. Σοῦτσος δὲν διαφέρει ἀπὸ ἄλλους ἀντιπροσώπους τῆς τάξης του, γιά τοὺς ὁποίους τὸ Φανάρι εἶναι ή μόνη σχεδὸν ἐστία φωτός. "Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅμως πὼς οἱ συλλογικὲς νοστροπίες, φαινομενικὰ ἀναλλοιώτες στήν μακροζωία τους, διασταυρώνονται κάθε φορὰ μέ συγκεκριμένες πραγματικότητες πού διαφοροποιοῦν τὸ δυναμικὸ τους: οἱ ὀρίζοντες δομὲς τέμνονται ἀπὸ τίς κάθετες συγκυρίες. "Ἐπειτα, μιὰ τακτική ὀργανώνεται πάντοτε σέ σχέση μέ τήν κατάσταση τοῦ ἀντιπάλου: δὲν θά τὴν καταλάβουμε, ἂν δὲν ξέρουμε τί συμβαίνει τήν ἴδια στιγμή στὸ ἄλλο στρατόπεδο. Τὸ ἄλλο στρατόπεδο βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὰ «Σούτσεια» τοῦ Ἀσώπιου.

Βέβαια, εἶναι συχνὰ δύσκολο ν' ἀναλύσουμε τή σύνθεση μιᾶς ὀμάδας ή «φατρίας» καί πολὺ δυσκολώτερο ν' ἀνιχνεύσουμε τὰ συγκεκριμένα στοιχεῖα πού ἐξασφαλίζουν τήν συνοχή της. "Ἄλλωστε, προκειμένου γιά ἀνθρώπινες σχέσεις, ὁ χρόνος συνδέει καί ἀποσυνδέει ἀδιάκοπα: οἱ ρήξεις ἐναλλάσσονται μέ τίς φιλίες, μέ τίς προσωρινὲς ή μόνιμες συμπαχίες, μέ τίς ἀλλαγὲς προοπτικῆς στοὺς δεσμούς. "Ἐτσι λ.χ. οἱ πανεπιστημιακοὶ καθηγητὲς πού, μέ μόνο κριτήριο τήν γλώσσα, ἐπισημαίνονται ἀπὸ τὸν Π. Σοῦτσο, ἀνάμεσα στὰ 1851 καί 1853, ὡς ὀμοϊδεάτες τοῦ Ἀσώπιου, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς αὐτοὶ πού ἀποτελοῦν στὰ 1858, γιά

17. Ἀδτ., σ. 51.

19. Ἀδτ., σ. 48

18. Ἀδτ., σ. 44.

τόν Δ. Βερναρδάκη, τούς «περὶ τὸν Κ. Ἀσώπιον»²⁰. Ἐνα εἶναι βέβαιο, πὼς ὁ Ἀσώπιος βρίσκεται πάντοτε στὸ προσκήνιο καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἡγετική μορφή μιᾶς πανεπιστημιακῆς παράταξης. Ἀλλὰ εἶναι ἀραγε μόνο ἓνα ὀρισμένο ἰδανικὸ γιὰ τὴν γλώσσα ποῦ ἐνώνει τὰ μέλη τῆς «φάτριας» του;

Θὰ ἦταν ἀσφαλῶς λάθος, σταματώντας στὶς γλωσσικὲς διαμάχες — ἔστω καὶ ἂν εἶναι οἱ μόνες ποῦ ἐκδηλώνονται ἔντονα ἢ καί, κάποτε, ἀποκλειστικά — νὰ παραβλέπουμε τὶς βαθύτερες ἀντιθέσεις ποῦ κρύβονται πίσω τους. Ἄν ἡ γλώσσα ἔρχεται πάλι σὲ πρῶτο πλάνο γύρω στὰ 1850, ὅπως ἔρχεται καὶ σὲ κάθε κρίσιμη καμπὴ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, εἶναι γιὰτὶ καινούργιες ἀνακατάξεις διαγράφονται, μιὰ νέα δυναμικὴ δημιουργεῖται, ἓνας καινούργιος ἀγώνας γιὰ τὴν ἐξουσία διεξάγεται ἀπὸ ὁμάδες ποῦ προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλουν, μαζί μὲ τὸ ὄραμά τους, καὶ τὸ ἐκφραστικὸ τους ὄργανο, τὸ ἦθος καὶ τὸ ὕφος τους. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἀκριβῶς ἐδῶ : νὰ διακρίνουμε κάθε φορὰ σὲ ποῖο ἰδεολογικὸ καὶ ἱστορικὸ πλαίσιο προσγράφονται οἱ γλωσσικὲς ἀντιθέσεις.

Ὅτι, στὴν περίπτωσή μας, ἡ ἀρχαϊστικὴ προσπάθεια τοῦ Π. Σούτσου βρίσκεται σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ τὴν μεγαλοϊδεατικὴ δυναμικὴ τῆς ἐποχῆς, εἶναι γεγονὸς ποῦ, φαντάζομαι, δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτηση. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅπου ἓνα νέο ὄραμα τοῦ κόσμου δημιουργεῖται, δὲν ἐπενδύεται ἐντελῶς φυσικά, ἂν ὄχι σὲ μιὰ ὀρισμένη γλωσσικὴ μορφή, τουλάχιστο ὅμως σ' ἓνα ὀρισμένο γλωσσικὸ ὕφος, ὁμόλογο μὲ τὰ νέα αἰτήματα ποῦ πρέπει νὰ ἐκφραστοῦν; Αὐτὸ τὸ ὕφος χρειάζεται τώρα νὰ ἐπιδείξει, πρὶν ἀπ' ὅλα, τὴν ἐλληνικότητά του, τοὺς ἀρχαίους τίτλους του, τὴν ἀντίθεσή του πρὸς ὁποιοδήποτε ξενικὸ στοιχεῖο. Ἀδιάφορο ἂν τὸ νέο ἰδεολογικὸ σύστημα, κομμένο καὶ ραμμένο στὰ μέτρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρομαντισμοῦ, ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία ἐκπονήθηκε. Τὸ ζήτημα εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ν' ἀποκρουσθοῦν οἱ συκοφαντικὲς ἐπιθέσεις (Fallmerayer), κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ προωθηθεῖ ἡ ὑπόθεση τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ. Ἐτσι ἡ τρίσημη, ἃς ποῦμε παπαρρηγοπουλική, ἐνότητα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἐπικυρώνει ὅ,τι εἶναι ἄμεση πολιτικὴ ἐπιταγή· ἡ θεωρητικὴ ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου συμβαδίζει μὲ τὴν πρακτικὴ ἀνάγκη ἀνασύστασης τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας· ὁ ἀρχαϊσμὸς προσφέρει ἀκόμα ἓνα πιστοποιητικὸ ἐλληνικῆς ἰθαγένειας καὶ ἐθνικῆς ἀνεπιμιξίας. Ἐξάλλου, στὸ μέτρο ὅπου ἡ ρωσικὴ ἐπιρροὴ ἀνοί-

20. Δ.Ν. Βερναρδάκη, *Μαρία Λοξαπατηῆ*, Ἐν Μονάχῳ 1858, σ. πβ' καὶ πολ. Στὸς ἀπερὶ τὸν Κ. Ἀσώ-

πιον» θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ περιληφθοῦν οἱ Στέφανος Κουμανοῦδης καὶ Εὐθύμιος Καστόρης.

γει ορίζοντες περισσότερο ανατολικούς και φιλορθόδοξους, τὸ ἀντιδυτικὸ καὶ ἀντιδιαφωτιστικὸ πνεῦμα εἶναι χαρακτηριστικὸ φαινόμενο τῶν καιρῶν. "Ὅ,τι χρειάζεται τώρα εἶναι νὰ ἐξαρθρωθεῖ, μαζί με τὴν κοραϊκὴ γλώσσα, καὶ ἡ κοραϊκὴ παράδοση. Ἄκόμα περισσότερο : νὰ ἐξουδετερωθεῖ ἡ τακτικὴ συμμαχία ποὺ ἐνώνει τὸν κοραϊσμὸ με τὸν σολωμισμὸ. Εἶναι ἡ στιγμὴ ἔπου ὁ ἐλληνικὸς διαφωτισμὸς δέχεται μιὰ βίαια ἐπίθεση ἀπὸ τὴν «Νέα Σχολή» τοῦ Σούτσου καὶ δίνει μιὰ ἀπὸ τὶς κρισιμότερες μάχες του με τὰ «Σούτσεια» τοῦ Ἀσώπιου.

Ἐστώσο, ἄς μὴν ξεχνᾶμε καὶ μιὰν ἄλλη ἀντίθεση ἀποφασιστικῆς σημασίας : αὐτὴν ποὺ ἐκδηλώνεται ἀπὸ νωρὶς ἀνάμεσα στὰ δυὸ κυρίαρχα στρώματα τῆς ἐλληνικῆς διανόησης, τοὺς Φαναριῶτες καὶ τοὺς Ἑπτανήσιους. Ἀγώνας διείσδυσης στὰ καίρια πόστα τῆς κρατικῆς μηχανῆς, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς δημιουργίας τοῦ κράτους, ἡ ἀντίθεση αὐτὴ ἐκδηλώνεται, τὶς περισσότερες φορές, μ' ἓνα στενὸ πνεῦμα εὐνοιοκρατίας καὶ τοπικισμοῦ : τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐπιτρέπει στὶς κλειστὲς κάστες νὰ ἐπωμίζονται ρόλους πρωταγωνιστῶν, ἐκπληρώνοντας τὶς λειτουργίες εὐρύτερων κοινωνικῶν ομάδων. Ἐπειτα, δὲν εἶναι παράξενο ποὺ τέτοιες ἀντιθέσεις ὀξύνονται σὲ ὀρισμένες στιγμές, ὅταν ἀνατρέπονται οἱ ἰσορροπίες σὲ ὄφελος τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης παράταξης. Πράγμα ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ διαπιστώσουμε καὶ γύρω στὸ 1850, ἡ γραφειοκρατικὴ συγκεντροποίηση καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς Ἀθήνας σὲ κυρίαρχο πόλο ἑλξης, ὁ μεγαλοϊδεατισμὸς καὶ ἡ στροφή τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη - Βυζάντιο εἶναι ἀσφαλῶς ἀπὸ τοὺς παράγοντες ποὺ ἀνεβάζουν τὶς μετοχές τῶν Φαναριῶτων. Με τέτοιους ὅρους, ὁ θριαμβευτικὸς τόνος τοῦ Π. Σούτσου δὲν εἶναι ἀνεξήγητος. Οὔτε βέβαια, καὶ ὁ περιφρονητικὸς παραμερισμὸς τῶν ἀντιπάλων του. Στὸ ποιητικὸ του πάνθεο μόνον οἱ Φαναριῶτες καὶ οἱ καθαρευουσιάνοι σύμμαχοί τους ἔχουν θέση (φυσικά, καὶ ὁ Χριστόπουλος)· κανεὶς Ἑπτανήσιος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἰ. Ζαμπέλιο, δὲν εἶναι ἄξιος νὰ τιμηθεῖ. Ἀρχαϊστικὸ μανιφέστο, ἡ «Νέα Σχολή» προσφέρει ἔτσι κι' ἓνα τεκμήριο μισαλλόδοξου τοπικισμοῦ, ἐνῶ ταυτόχρονα φανερῶνει πὼς οἱ παραδοσιακὲς τῆς καταβολὲς εἶναι ἰσχυρότερες ἀπὸ τὶς ἐπαναστατικὲς τῆς προθέσεις : ἂν ὁ Σούτσος καταδικάζει τοὺς γλωσσικοὺς ξενισμοὺς ἐπ' ὄνοματι ἐνὸς καθαρῶνιμου ἀρχαϊσμοῦ, ἡ ἄλλεργία του πρὸς κάθε «γαλλισμὸ» ἢ «γερμανισμὸ» (διάβαζε κοραϊσμὸ ἢ σολωμισμὸ) συνδέεται μ' ἓνα παλαιότερο ἀντιδυτικὸ πλέγμα ποὺ χαρακτηρίζει ἐπίμονα τὶς ἐλληνικὲς συντηρητικὲς νοοτροπίες.

Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις μᾶς βοηθοῦν ἴσως νὰ καταλάβουμε

τὴν ἀποστολὴ πού ἔρχονται νὰ ἐκπληρώσουν τὰ «Σούτσεια» καὶ τὴν τακτικὴ πού ἔχουν ν' ἀκολουθήσουν. Βέβαια, ἡ μάχη τους δίνεται, πρὶν ἀπ' ὅλα, pro domo sua : τὸ κύριο πρόβλημα εἶναι νὰ μὴ μείνουν ἀνυπεράσπιστα τὰ πρόσωπα πού ἔθιξε ὁ Σούτσος. Αὐτὸς ὅμως ὁ ἀπολογητικὸς καὶ προσωπικὸς χαρακτήρας τοῦ βιβλίου δὲν εἶναι ταυτόχρονα κι' ἕνας καθορισμὸς τῶν ὁρίων του; Ἀναγκασμένος ν' ἀπαντήσῃ σὲ συγκεκριμένους μομφές, ὁ Ἀσώπιος μπαίνει ὑποχρεωτικὰ στὸ θυμικὸ πεδίο τοῦ ἀντιπάλου του, ἐνῶ παράλληλα ὁ κατήγορος αὐτονομεῖται ἀπὸ τὶς κατηγορίες του, γιὰ νὰ δεχθῆ τὸν κύριο ὄγκο τῆς πολεμικῆς. Συνολικὸς ἔλεγχος τῆς πνευματικῆς παρουσίας τοῦ Σούτσου, τὰ «Σούτσεια» ἐπιδίδονται ἔτσι σ' ἕναν ἐξοντωτικὸ ἀγώνα, ὅπου ὅμως οὔτε ὅλοι οἱ στόχοι τους ἔχουν τὴν ἴδια βαρύτητα, οὔτε ὅλα τὰ πυρομαχικὰ τους χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴν ἴδια εὐστοχία.

Αὐτὰ τὰ πυρομαχικὰ ἐξάλλου, κοινὰ σ' ὅλους τοὺς ἀντιπάλους τῆς ἐποχῆς, ἐλάχιστα διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν ποιότητά τους· εἶναι τὰ ἀλλεπάλληλα παραθέματα καὶ τὰ ἀτέλειωτα γλωσσικὰ σχόλια, ἡ δάνεια ἐπιχειρηματολογία, ἡ καταφυγὴ στὸ κύρος τῶν λεξικῶν καὶ τῶν κλασικῶν συγγραφέων, ἡ βαρετὴ ἀναζήτησις τῶν γραμματικῶν, συντακτικῶν καὶ στιχουργικῶν λαθῶν. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, οὔτε καὶ ὁ Ἀσώπιος κατορθώνει πάντοτε νὰ ξεμπλοκάρῃ τὴν σκέψῃ του ἀπὸ τὴν πολυμάθειά του. Ἄν, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Γ. Τσοκόπουλου, «ἀποφάσισε νὰ ἀδειάσῃ μίαν ὀλόκληρον βιβλιοθήκην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Σούτσου»²¹, ἂν μὴν ξεχνᾶμε πῶς μιὰ βιβλιοθήκη, ὅσο κι' ἂν εἶναι πλούσια, δὲν συνιστᾷ ἀπαραίτητα τὸ ἀποτελεσματικότερο κριτικὸ ὄπλο καὶ ὅτι, πάντως, δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη πρωτότυπης μεθόδου. Ἄλλοῦ λοιπὸν πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὸ δυναμικὸ στοιχεῖο πού φέρνουν τὰ «Σούτσεια»· ὄχι τόσο στὸ γράμμα τους, ἀλλὰ στὸ πνεῦμα τους· ὄχι τόσο σ' ἕνα νέο ξεκίνημα πού ἀναγγέλλουν, ἀλλὰ στὴν ἀνάγκη τους νὰ κρατηθοῦν σὲ σταθερὲς ἀξίες, νὰ πατήσουν σὲ γερὸ ἔδαφος καί, κυρίως, νὰ προβάλουν ἀντίστασις σὲ μιὰ στιγμὴ ὅπου τὰ πράγματα καλύπτονται ἀπὸ νεφελώματα.

Ἔτσι μπορούμε ἐδῶ, παραμερίζοντας κάθε ἀνεκδοτολογικὸ στοιχεῖο, ν' ἀνιχνεύσουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀρχές πού ἐξακολουθοῦν νὰ ρυθμίζουν τὴν τακτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ στὰ 1853, μπροστὰ στὴν ὀρμητικὴ ρομαντικὴ προέλαση. Ἡ υπεράσπιση τοῦ Κοραΐ, πρῶτα - πρῶτα, εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς. Ἄν

21. Γ. Τσοκόπουλος, *Οἱ Σούτσοι καὶ ἡ πολιτικὴ ποίησις ἐπὶ Ὀθωονος*,

Ἐν Ἀθήναις, 1916, σ. 233.

ή αρχαϊστική λύση τοῦ Σούτσου ἀποβλέπει νά ἐπιβληθεῖ πραξιοποιηματικά, ἡ κοραϊκή «διόρθωσις» τῆς γλώσσας προϋποθέτει, πρὶν ἀπ' ἄλλα, «δημοκρατική ἰσότητα» καὶ ἔλλειψη ὁποιουδήποτε καταναγκασμοῦ : «Ἄλλ' ἐρωτῶμεν, φαίνεται πού ὁ Κοραῖς σύστημα γλώσσας διδάσκων, καὶ σχολὴν συνιστῶν; ἐκαυχῆθη ποτὲ ὡς σχολάρχης; ἐκήρυξεν ὅτι οὕτω καὶ οὐχὶ ἄλλως γραπτέον;»²². Αὐτὴ ἡ δημοκρατικὴ ἀντίληψη, πού συνεπάγεται μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐξελικτικῆς καὶ μεταρρυθμιστικῆς διαδικασίες, εἶναι γιὰ τὸν Ἀσώπιο κανόνας ζωῆς : «Ἡμεῖς οὔτε τοῦ χυδαῖσμοῦ συνήγοροι οὐδέποτε ἐγενόμεθα, οὔτε γλωσσικὸν ἐταστήριον ἐστήσαμεν, αὐστηρῶς καταδικάζοντες τοὺς παραβαίνοντας τοὺς τεθέντας θεσμούς, ἀλλὰ μετ' εὐγνωμοσύνης ἀποδεχόμενοι πάσας τὰς ἐπὶ τὸ βέλτιον γινομένης εἰς τὴν γλῶσσαν μεταρρυθμίσεις ἐπροσπαθήσαμεν, ὅσον ἐνῆν, νὰ μιμηθῶμεν εἴ τι καλὸν ἐκρίναμεν, ἀφίνοντες τοὺς κρείττονας νὰ πράξωσι τὰ καλλιώτερα' ... ἐπειδὴ πᾶσα γλῶσσα ἐν γένει ἐστὶν ἀντανάκλασις τῆς νοήσεως, παντὸς ἔθνους γλῶσσα τοσοῦτον γίνεται τελειότερα, ὅσον ἡ διανοητικὴ αὐτοῦ δύναμις ἐπὶ μᾶλλον ἀναπτύσσεται»²³.

Τὸ βλέπει κανεὶς καθαρά : ἡ διαμάχη τοῦ 1853 πάει πολὺ πρὸς τὸ πέρα ἀπὸ τὴν γλῶσσα, εἶναι ἓνας ἰδεολογικὸς ἀγώνας μὲ ἄμεσους πολιτικοὺς στόχους, μιὰ σύγκρουση νοοτροπιῶν. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, μιὰ συγκεντρωτικὴ ἀντίληψη τῆς ἐξουσίας δὲν δέχεται παρὰ τίς ἐκ τῶν ἄνω λύσεις· ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἓνας φιλελεύθερος ὀρθολογισμὸς ἀντιτίθεται ἐπιμονα σὲ ὅ,τι ἐπιβάλλεται μὲ τὸ καταναγκαστικὸ κύρος τῆς αὐθεντίας. Ἄν ὁ Σούτσος καυχιέται γιὰ τὴν σχολὴν του, ὁ Ἀσώπιος ἀρνεῖται κατηγορηματικὰ πὼς οἱ μαθητὲς τοῦ Κοραῖ ὑπακούουν σὲ δογματικούς καὶ ἀπαράβατους κανόνες : «οὔτε 'σχολὴν' ἐκήρυξαν οὐδέποτε, οὔτε προὔτειναν τύπους καὶ ὑπογραμμοὺς πρὸς τὸ λαλεῖν καὶ γράφειν, ἀλλὰ, γράψαντες εἴ τι ἔγραψαν, ὅπως καλλιώτερον ἠδυνήθησαν, ἀφῆκαν ἐκάστω τὴν ἐκλογὴν τοῦ γράφειν, ὡς ἔχει κρίσεως καὶ ἰκανότητος, οὔτε εἰς ἄλλων συμβουλὰς συνετῶν τὰ ὧτ' αὐτοὶ κλείσαντες, οὔτε δικτατορικῶς, προαγορεύοντες οὕτω καὶ οὐχὶ ἄλλως γραπτέον»²⁴. Ἀπόδειξη, κατὰ τὸν Ἀσώπιο, ὅτι οἱ μαθητὲς τοῦ Κοραῖ ξεπέρασαν τὴν «δοτικοφοβία» καὶ τὴν «ἀπαρεμφατοφοβία» τοῦ δασκάλου τους. Ἄλλὰ ἔχουμε ἄραγε ἐδῶ μόνον μιὰ θεωρητικὴ διακήρυξη πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας κι' ἓνα συγκεκριμένο παράδειγμα ἀδέσμευτης τακτικῆς;

Ἄναμφισβήτητα, ὅσο κι' ἂν συνεχίζουν τὴν κοραϊκὴν παράδοση, τὰ «Σούτσεια» ἐγγράφονται σ' ἓνα ἱστορικὸ πλαίσιο πολὺ διαφορετικὸ

22. *Τὰ Σούτσεια*, ὁ.π., σ. 70.

24. *Αὐτ.*, σσ. 72 - 73.

23. *Αὐτ.*, σσ. 91 - 92.

ἀπ' αὐτὸ πού γνώρισε ὁ ἑλληνικὸς διαφωτισμὸς στὴν προεπαναστατικὴ του ἀκμὴ. Οἱ χαρακτηρισολογικὲς διαφορὲς, ἐξἄλλου, ἀνάμεσα στὸν Κοραῖ καὶ στὸν Ἀσώπιο, ἐξηγοῦν κι' αὐτές, σὲ σημαντικὸ βαθμὸ, τὴν ἀπόσταση πού χωρίζει τοὺς δυὸ ἄντρες στὸ κριτικὸ πεδίο. Πεζογράφος ὀλκῆς, ὁ Κοραῖς μένει τελικὰ ξένος πρὸς τὴν ποίηση, στὴν ὁποία ἐφαρμόζει περισσότερο μιὰ ἠθικὴ παρὰ μιὰ «αἰσθητικὴ ἀρχή»²⁵. Περιφρονητὴς τοῦ Ἐρωτόκριτου («ὁ Ὅμηρος τῆς χυδαῖκῆς φιλολογίας», «καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐξαμβλώματα τῆς ταλαιπώρου Ἑλλάδος»: 1805), διατηρεῖ ἐπίμονα τὶς κλασικιστικὲς του προκαταλήψεις («εἰς τὸν βάρβαρον τρόπον τῶν ὁμοιοκαταλήκτων στίχων»: 1803, «ἡ βάρβαρος ρίμα»: 1816, «ἐπαινῶ σου πολὺ τὴν καταφρόνησιν τοῦ ὁμοιοτελεύτου»: 1818). Ἀπειναντίας, ὁ Ἀσώπιος, πιδ εὐαίσθητος στὰ ποιητικὰ, δὲν μπορεῖ ν' ἀποφύγει, τὸ 1853, μερικὲς ἀναγκαῖες ἀναθεωρήσεις: ἂν ὁ Ἐρωτόκριτος τοῦ χρησιμεύει ὡς παράδειγμα καλῆς ποίησης καὶ κακῆς γλώσσας, «ἡ εὐλογημένη ὁμοιοκαταλήξια» δὲν προκαλεῖ ρητὰ καὶ κατηγορηματικὰ τὴν ἀποδοκιμασίαν του²⁶. Εἴκοσι χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ δασκάλου, ὁ ὄριμος μαθητὴς, πού γνώρισε κιόλας τὴν σολωμικὴ ἐμπειρία, εἶναι σὲ θέση πιδ νὰ ἐπιχειρήσει μιὰ κριτικὴ σύνθεση, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν. «Ὅ,τι προέχει τώρα εἶναι ν' ἀντιταχθεῖ στὸν φαναριώτικο ρομαντισμὸ ἢ αὐγῆς κριτικῆ», «ἡ ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου στηριζομένη»²⁷ γιὰ νὰ μὴ λησμονηθεῖ ὅτι προβλήματα σὰν κι' αὐτὰ πού θέτει ὁ Σούτσος θυμίζουσαν τὸ «Τὶς στοιχίζει κρεῖττον» τοῦ 11ου αἰῶνα, «ὅτε ἀπαιδευσίας βαθύτατον σκότος ἐπιπολάζον ἐκόλυε πᾶσαν ὀρθὴν κρίσιν»²⁸. Ἔτσι οἱ θριαμβολογίαι τοῦ Σούτσου συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν ἀναβίωση τοῦ βυζαντινισμοῦ: «Ἐπειτα μήπως ἡ ἱστορία δὲν ἀναφέρει τρόπαια καὶ θριάμβους ἄνευ νίκης; Ὁ κύριος Π. Σούτσος, Βυζάντιος ὢν, γνωρίζει παραπολὺ καλὰ ὡς πρὸς τοῦτο τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν»²⁹. Κι' ἀκόμα: «Ζητοῦμεν παρὰ τῷ κυρίῳ Π. Σούτσῳ τὸν ποιητὴν καὶ εὐρίσκομεν τὸν λεξιθῆραν. Ζητοῦμεν τὸν Ὅμηρον καὶ εὐρίσκομεν τὸν Βυζαντινὸν Μανασσῆν...»³⁰.

Γιατὶ τὸ πρόβλημα εἶναι ἐδῶ: ὅχι μόνο ν' ἀκουστοῦν, στίς παρα-

25. Κ. Παλαμᾶ, *Ὁ Κοραῖς καὶ ἡ ρίμα* (1926): Ἀπαντα, τ. Π', σ. 33.

26. *Τὰ Σούτσεια*, ὁ.π., σσ. 143 κ.έ., 160 καὶ 261' πρβλ. σ. 194, ὅπου μιὰ ἐπαινετικὴ μνεία τοῦ Ἐρωτόκριτου δίπλα στὰ «ἐξαμβλώματα» τοῦ Σούτσου ὑπαινίσσεται θῆλεγες,

γιὰ νὰ τὴν διορθώσει, τὴν γνωστὴ φράση τοῦ Κοραῖ.

27. *Αὐτ.*, σ. 205.

28. *Αὐτ.*, σ. 130.

29. *Αὐτ.*, σ. 74.

30. *Αὐτ.*, σσ. 204 - 205.

μονές του Κριμαϊκού πολέμου, μερικές φωνές που έναντιώνονται σε μια θεωρητική αποκατάσταση του Βυζαντίου, αλλά και να καταγγελοῦν με κάθε τρόπο οι φαναριώτικες αυθαιρεσίες, ένδεικτικές μιας άνοδικής πορείας του Ιρρατιοναλισμού. Σε μια τέτοια ανάγκη αντίστασης ανταποκρίνεται και το βιβλίο του 'Ασώπιου. 'Αντιαρχαϊστικό αντιμυαμφέστο, προσπαθεί ν' αντιτάξει μια δικαιότερη ιεραρχία στις άκρισιες ενός επικριτῆ ὁ ὁποῖος «ἔπρεπε νὰ δείξῃ... περισσότερο σέβας πρὸς τὴν 'Επτάνησον»³¹. 'Ετσι οἱ τοπικιστικὲς ἀντιδικιὲς εἶναι κι' ἐδῶ παροῦσες· τὸ ἀντιφαναριώτικο μέτωπο, συγχροτημένο μέσα στὸ Πανεπιστήμιο «περὶ τὸν Κ. 'Ασώπιον», εἶναι πρόθυμο ν' ἀμυνθεῖ. 'Η κοραϊκὴ καὶ ἡ ἑπτανησιακὴ παράδοση ἐνώνονται σὲ μιὰ συμμαχία πού χαρακτηρίζει ὅλη τὴν τελευταία περίοδο τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ³². Οἱ ποιητικὲς ἀξίες τοποθετοῦνται σὲ μιὰ τάξη ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Σούτσου : 'Ερωτόκριτος, δημοτικὸ τραγούδι, Βηλαρᾶς, Σολωμός, Τερτσέτης. 'Η ἀναζήτηση μιᾶς ψυχραιμότερης ἐπαφῆς μὲ τὰ πράγματα ὁδηγεῖ σὲ μιὰν αὐθεντικότερη σχέση μὲ τὴν γλῶσσα καὶ μὲ τὴν ποίηση. Κάποια φράγματα στήνονται γιὰ νὰ συγχρατήσουν, ὅσο μποροῦν, τὴν πλημμύρα τοῦ ἀθηναϊκοῦ ρομαντισμοῦ. 'Αλλὰ δὲν εἶναι κιόλας, μικροπρόθεσμα, μάταιη προσπάθεια; 'Όταν στὰ 1877 ὁ Ροῦδης χαρακτηρίζει τὰ «Σούτσεια» ὡς «τὸ κύκνειον ἐκεῖνο ἄσμα τῆς παρ' ἡμῖν κριτικῆς»³³, εἶναι σὰν νὰ διαπιστώνει μελαγχολικὰ πὼς μετὰ τὸ 1853 οἱ Σούτσοι θὰ ἔχουν στὴν 'Ελλάδα πρὸ οὐριο τὸν ἄνεμο ἀπὸ τοὺς 'Ασώπιους : ἡ ρητορεία βρίσκει προσφορώτερους ὄρους ἀνάπτυξης ἀπὸ τὴν γνώση καὶ τὸν στοχασμό.

Παναγιώτης Μουλλάς

31. Αὐτ., σ. 7.

32. Μιὰ τέτοια συμμαχία ἐμπνέει, λίγο ἢ πολὺ, ὅλους τοὺς ὑπαδούς τοῦ 'Ασώπιου. Στὰ 1872, ὁ Καστόρχης καλεῖ τὸν Βαλαωρίτη ν' ἀπαγγεῖλει ἐπίσημα στὸ Πανεπιστήμιο. Στὰ 1873, ὁ Μιστριώτης τιμᾷ τὸν Σολωμό καὶ βραβεύει ἕνα ποίημα στὴν δημοτικὴ. "Ας θυμηθοῦμε καὶ τὸν

Ροῦδη, ἀκόμα καὶ τὸν Παλαμᾶ. 'Ο διαφωτισμὸς στὴν ὕστερη φάση του συνδέεται ὅλο καὶ περισσότερο μὲ τὰ 'Επτάνησα.

33. Ε. Δ. Ροῦδου, *Περὶ συγχρόνου ἑλληνικῆς ποιήσεως*, 'Εν 'Αθήναις 1877, σ. 23 [= *Ἔργα* III, Φέξης 1912, σ. 38].